

אוטומציה בפעילות חשמלית בשבת

א. פתיחה

אוטומציה היא פעילות אוטומטית של מכשירים, ללא מגע יד אדם, או מעשה אנושי אחר, לצורך הפעלתם. לפי ההלכה, אדם אינו מצווה על שביתת כליו. מכיוון שכך, אין איסור על תזמון מלאכה מערב שבת כדי שתיעשה בשבת באופן אוטומטי. מעיקרון זה נגזר ההיתר להשתמש ב**שעוני שבת** שונים, ולכוון מראש, ביום חול, את הפעלתם האוטומטית של מכשירי חשמל בשבת, וזאת בתנאי שאין בשבת השמעת קול או פגיעה אחרת בצביון השבת.

ב. דיון הלכתי

1. חלקי הדיון

הדיון על אוטומציה יעסוק בשלושה היבטים: (א) האם אדם מצווה על שביתת כליו בשבת. כלומר, האם יש איסור במלאכה הנעשית בשבת על ידי כליו של האדם, שלא על ידי האדם. (ב) במידה ואין אדם מצווה על שביתת כליו, האם מלאכה על ידי הכלי מותרת גם כשמשימה קול, ומהי הגדרת הקול המותר והאסור. (ג) האם וכיצד יש להגביל את היתרי האוטומציה, למניעת זילותא דשבת.

2. שביתת כליו

נאמר במשנה¹:

בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסמנים וכרשינין, אלא כדי שישורו מבעוד יום; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור, אלא כדי שיהבילו מבעוד יום; ולא את הצמר ליורה, אלא כדי שיקלוט העין; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים, אלא כדי שיצודו מבעוד יום; ובית הלל מתירין.

בגמרא² מבואר שנקודת המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל היא בשאלה האם אדם מצווה על שביתת כליו בשבת:

אמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא – בית שמאי היא, ולא בית הלל.

מכך שהדברים הובאו כביאור למשנה, שבה התירו בית הלל את אותן המלאכות לכתחילה, עולה בבירור שלבית הלל אין כל ציווי על שביתת כלים – לא מדאורייתא ולא מדרבנן. בפסיקת ההלכה, ידוע הכלל

¹ פורסם לראשונה: אוטומציה בשבת, אמונת עתיך 137 (תשרי תשפ"ג) עמ' 141-145. הנוסח הנוכחי מורחב ומעודכן.

² שבת (יז, ב בדפי הגמרא).

³ שם (יח, א).

שבמחלוקות בית שמאי ובית הלל ההלכה כבית הלל.³ ואכן, דעת בית הלל שאין אדם מצווה על שביתת כליו הובאה להלכה בדברי רוב ככל הראשונים,⁴ וכן בדברי הטור, השו"ע והרמ"א.⁵

כמה פוסקים⁶ העלו הבנה מחודשת, שלפיה הדין שלא נצטוונו על שביתת כלים מתייחס רק למלאכה שהתחילה לפני שבת ומתמשכת לתוך שבת, ולא למלאכה העתידה להתחיל בשבת. ואולם, מפשטות הגמרא

³ גמרא (ברכות לו, ב): 'בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה', ועוד רבים.

⁴ רב נטרונאי גאון (תשובותיו או"ח, נח-סא, סד-סה), תשובות גאוני מזרח ומערב (סי' נ, נא, נג) ואין זו כפילות עם תשובות רב נטרונאי, (יעו"ש)), פשטות הדברים המובאים בשם רס"ג (מחקרים ועיונים [קלאר] עמ' 252; ודבריו נידונו באריכות בתורה שלמה כרך כג עמ' קכו-קכט, ואכמ"ל), ר"ח (הובא באו"ז ב, ב; ד, קמב), רי"ף (שבת ז, א וכמ"ש הרז"ה שם ד"ה והא), רמב"ם (הלי שבת ג, א-ג; ו, טז), רז"ה (שם), רבינו ברוך מארץ יון (הובא באו"ז ב, ב, אות א ואות ד), רוקח (סי' מב), התרומה (סי' רכ-רכא), או"ז (שם), תוס' רי"ד (ע"ז טו, ב ד"ה אמר), משמעות הרמב"ן (השגות לשהמ"צ, שכחת הלאוין, ג), סמ"ג (לאו סה), סמ"ק (סי' רפב), ריטב"א (ע"ז טו, א ד"ה ומסתבר), מאירי (שבת יז, ב ד"ה אמר המאירי המשנה החמישית), רא"ש (שבת א, לג), מרדכי (הגהות שבת, תנב), רבינו ירוחם (יב, א דף סד, ד-סה, א; יב, יב דף פב, ד), שבלי הלקט (סי' שט), כלבו (סי' לא), אהל מועד (שער השבת ח, ה).

יצוין כי מדברי הרמב"ן (שבת, שלט) נראה לכאורה שהכריע בבית שמאי, וכן משמע מדברי הרוקח (סי' מא), והב"ח (או"ח רמו, ב) חשש לדעה זו וכתב: 'כל ירא שמים יחמיר לעצמו'. לאחרונה הוצע לתלות את הכרעת הראשונים הללו בקשר שהיה בין תורת ארץ ישראל בתקופת הגאונים ובין תורתם של ראשוני אשכנז (מגנזי אירופה ב, עמ' 60-68). מכל מקום, מוסכם שמדובר בדעה צדדית בראשונים. וראו פסקי תשובות (רמו, א): 'ולדברי החתם סופר (בתשובותיו או"ח סי' ס"ג ובחידושי הש"ס מס' שבת י"ח א), אף לשיטת הרוקח אין להחמיר אלא בכלים שאדם עושה בהם מלאכה, ככלי מחרישה וריחיים של יד וכלי נגר וכיוצא בזה, אבל כלי העושה מלאכה בלי שותפות האדם, לית מאן דפליג שליכא חשש. ולפי זה, מובן היטב מדוע לא החמירו בשימוש דמכשירי חשמל על ידי שעון שבת, אף לא המדקדקים'.

⁵ או"ח (רמו, א; רנב, ה). יש להוסיף, כי מדברי בית שמאי עולה שגם הם מודים לכך שעקרונית, אין איסור בעשיית מעשה ביום שישי הגורם לכלי לעשות מלאכה בשבת, אלא שלשיטתם הדבר אסור בכליו של האדם, ומותר בכלים שאינם שלו. כך מפורש בהמשך הסוגיה: הגמרא מקשה על בית שמאי מהדלקת נר שבת שאמורה להיות אסורה לשיטתם, ומתרתת שאדם מפקיר את נר השבת שלו, ולכן אין בכך איסור. אם כן, אוטומציה בשבת מותרת גם לבית שמאי, אלא אם כן נעשית בעליו של האדם.

⁶ שו"ת מחנה חיים (ג, כב), שו"ת ארץ צבי (פרומר; א, קט ד"ה עוד יש), בעל הבן איש חי בדרוש שנדפס בספר ברכת הרי"ח (בהוצאת מורשת יהדות סוריא, תשע"ט; עמ' מח ד"ה ודע), שו"ת משפטי עוזיאל (א, השמטות לסי' א; וכן ג, לב). כעין זה כתב האגרות משה (או"ח ד, ס ד"ה ועיין בני"ד וד"ה ומאחר), בעקבות קושיית הנמוקי יוסף (בי"ק י, א בדפי הרי"ף ד"ה אשו) על הדעה שמחשיבה אש כחציו של האדם, מדוע מותר להדליק נר מלפני שבת, ותירוץ הנמוקי יוסף שבעירת האש מתייחסת לרגע ההדלקה. מכך הסיק האגרות משה שאין לתזמן בערב שבת פעולה חשמלית, באמצעות שעון שבת, כך שתתחיל בשבת (וסיים שגם אם אין לאסור מדינא, 'אין להתיר זה, כיון שהוא דבר הראוי ליאסור').

חלק מפוסקים אלו הביאו כראיה את הדין שאין לשים כלי עם מים תחת הנר אפילו לפני שבת (שבת מז, ב). המתירים דחו ראייה זו, ראו למשל דברי התוספות (שבת מז, ב ד"ה מפני), ונקטו שזהו מקרה מיוחד שבו חכמים ראו צורך לגזור (גזירה לגזירה).

יש שהביאו תימוכין לדעה זו מדברי הרמב"ם בפירוש התלמוד (שבת יח, א ד"ה בית), שתלה את היתרם של בית הלל בכך שהמלאכה התחילה מבעוד יום (ראו הערה 212 של המהדיר שם, בשם רא"ז מלצר, רי"מ חרל"פ ורש"י זוין, וראו שם שהתקשה בזה). מכוח זאת, הרב צבי שכטר מתיר שימוש בשעון שבת רק לצורך עונג שבת וכבוד שבת (The power

of Shabbos, עמ' 182). נראה שאין הכרח להבין כך ברמב"ם, ואכמ"ל.

נראה שהדין שלא נצטוונו על שבתת כלים חל גם במלאכה העתידה להתחיל בשבת,⁷ וכך מבואר גם בפוסקים רבים.⁸

3. השמעת קול: סוגיית הגמרא

נאמר בגמרא:⁹

תנו רבנן [...] אין נותנין חטיף לתוך הריחים של מים אלא בכדי שיטחנו מבעוד יום. מאי טעמא? - אמר רבה: מפני שמשמעת קול. אמר ליה רב יוסף: ולימא מר משום שבתת כלים, דתניא: 'ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו' - לרבות שבתת כלים. אלא אמר רב יוסף: משום שבתת כלים.

והשתא דאמרת לבית הלל אית להו שבתת כלים דאורייתא - גפרית ומוגמר מאי טעמא שרו? משום דלא קעביד מעשה. אונן של פשתן מאי טעמא שרו? משום דלא עביד מעשה, ומינח ניחא. מצודת חיה ועוף ודגים, דקא עביד מעשה, מאי טעמא שרו? התם נמי, בלחי וקוקרי, דלא קעביד מעשה. והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שבתת כלים דאורייתא, בית שמאי היא ולא בית הלל - לבית שמאי, בין קעביד מעשה בין דלא קעביד מעשה, אסור; לבית הלל, אע"ג דקעביד מעשה, שרי. והשתא דאמרת דלבית שמאי אע"ג דלא עביד מעשה אסור, אי הכי, מוגמר

⁷ הערת הרב יעקב אריאל: 'אך יתכנו מצבים שתהיה זילתא גדולה, וגם המתירים יאסרו; כגון צילום אוטומטי של קריאת התורה של בר מצוה בשבת, ראה להלן 4 [=סעיף 4 בפרק הנוכחי].'

⁸ תורת חיים (סופר [בנו של המחנה חיים הני"ל]; או"ח רנב, ב), שבתת השבת (מלאכת זורע הערה ט, דף כג ע"ד - כד ע"ג, והביא כן בשם הר"מ חר"פ והרצ"פ פראנק), רשז"א במאורי אש (סוף פ"ד, במאורי אש השלם ח"א עמ' רעז: 'ועל דברי הגאון הג' בעל מחנה חיים ז"ל, יפה השיג עליו בעל שבתת השבת, ופשוט הוא דאין לחוש כלל לדבריו בענין זה, שהוא נגד כל גדולי הפוסקים, וכמו שנתבאר לעיל'), שו"ת תבואות שמש (א, ד עמ' יב-יג; ושוב בספרו שו"ת שמש ומגן ג, ד), שו"ת משנה הלכות (ד, לד ד"ה טוב), ופוסקים נוספים שהובאו במאמרו של הרב ישראל רוזן (מיקרופון ורמקול בשבת, תחומין טו [תשנ"ה] עמ' 371-393). ונראה שכן משמע גם מפשטות דברי נושאי הכלים והמחברים על אתר: לבוש (רמו, א), מג"א (רמו, ד), משני"ב (רמו, א) ועוד, שלא כתבו מגבלה זו.

לסיעת המתירים, יש לצרף את כל הפוסקים שהתירו שימוש ב'שעון שבת' לסוגיו השונים: שו"ת מהר"ם שיק (או"ח, קנז), שו"ת שואל ומשיב (מהד"ת א, ה; וכן הובא בשמו במהר"ם שיק הני"ל), הרב אליעזר זוסמן סופר (הובא בשו"ת בן יהודה א, קנא ד"ה ע"ד), שו"ת אבן יקרה (ג, פה; אולם בסוף דבריו הסתייג מהיתר למעשה, מחשש שהדבר יביא לפריצת גדר), משמעות החזו"א (או"ח לח, ב), שו"ת משנה שכר (או"ח, קטו), שו"ת ישכיל עבדי (ד, או"ח יז), עלי תמר (דמאי א, ג ד"ה והזכיר), שו"ת באר משה (שטרן; ו, קוני אלקטריק, לח; ג), שו"ת חלקת יעקב (או"ח, פ; ויעוין עוד שם סג, ב; קכד), רשז"א במאורי אש השלם (פ"ד הני"ל [ובעמ' רעז, כתב שירא שמים הרוצה לצאת מידי ספק, נכון שיפקיר את השעון. על כך כתב בפסקי תשובות (סי' רמו הערה 4): 'ומיהו אין להתעלם כי לא שמענו בזמננו מי שידקדק בכך, וגם סי' ששי"כ שמביא בד"כ פסקיו, התעלם מדבריו אלו']; וכן בספרו שו"ת מנחת שלמה א, ט סד"ה גם המהר"י; ושם א, יג; ובתשובתו בספר מאור השבת ד, עמ' קעג הערה פד, ויעו"ש בהמשך ההערה שהובאו מקורות נוספים), שו"ת יביע אומר (ג, או"ח יז; י, או"ח כו; י; ובחזון עובדיה, שבת א, עמ' קמ-קמו; ובילקו"י או"ח רנב, התחלת מלאכה המסתיימת בשבת, ב), שו"ת ציץ אליעזר (א, כט, ט, והוסיף שם שהמנהג להקל; ב, ו, א; ד, לא; ז, טז), שו"ת שמחת כהן (או"ח, עא), שו"ת דברי יציב (או"ח, קסב), פשטות שו"ת משנה הלכות (יח, רלא), שו"ת להורות נתן (ח, טו, ו), שמירת שבת כהלכתה (יג, כו; ועוד מקומות רבים מספור; וראו גם כח, ל-לג בנוגע לשעון מעורר), ר"ש אלישיב (הערותיו שבת יח, א אות יג; לט, ב אות ג), שו"ת משמרת חיים (רגנשבורג; סי' ב), שו"ת מים חיים (משאש; או"ח א, צד), שו"ת שבט הלוי (א, מז; ח, מ, ד; ט, נא, ב), שו"ת אור לציון (ב, יח הערה ז; ב, כז, יא ובהערה), מנחת אהבה (ח"ג כד, ל), שו"ת מגדנות אליהו (א, קג; וראו עוד שם ג, יח), ועוד רבים. לעיון נוסף בהסתעפויותיה של סוגיה זו, ראו שו"ת ריב"א (סי' ו), שו"ת ויאמר מאיר (ועקנין; א, ח) ושו"ת תפלה למשה (לוי; ב, כג). להבהרת היחס בין היתר ההנאה מפעולות אוטומטיות בשבת ובין איסור הנאה ממשקין שזבו בשבת, יעוין במאמרם של הרב הלל מושקוביטש והרב יצחק אלטר כ"ץ: השתמשות בשעון שבת, אור ישראל (מאנס"ס) כ (תשי"ס) עמ' קיח-קלד.

⁹ שבת (יח, א).

וגפרית מאי טעמא שרו בית שמאי? התם מנח אארעא. גיגית ונר וקדרה ושפוד, מאי טעמא שרו בית שמאי? דמפקר להו אפקורי.

בברייתא מבואר אפוא, שאין לתת חיטים לתוך ריחיים מבעוד יום בכמות גדולה כזו שטחינתה תימשך אל תוך השבת, ונחלקו האמוראים בטעם האיסור: לרבה משום השמעת קול, ולרב יוסף משום שביתת כלים. הגמרא ממשיכה ומסיקה מדברי רב יוסף שהוא סבור שלבית הלל נצטוונו מן התורה על שביתת כלים, ולפי זה מוסיפה הגמרא שהנימוק להיתרי בית הלל במשנה אינו שלא הצטוונו על שביתת כלים, אלא שבאותן הדוגמאות שנמנו בה הכלי אינו מבצע מעשה פעיל, בשונה מהריחיים שטוחנות את החיטים. למסקנת הגמרא, נדחה הסבר זה מפני דברי רב אסי שקבע שלבית הלל לא נצטוונו כלל על שביתת כלים.

בראשונים מצאנו שתי דרכים להבין את מסקנת הגמרא: (א) כל דברי רב יוסף בהסבר הברייתא נדחו, וההסבר היחיד שנותר הוא הסברו של רבה, שהאיסור הוא משום השמעת קול.¹⁰ (ב) הסברו של רב יוסף שהאיסור הוא משום שביתת כלים נותר ולא נדחה, ורק שיוך הברייתא לבית הלל הוא שנדחה, ואם כן, המסקנה היא שהסברו של רב יוסף מתאים להעמדת הברייתא כבית שמאי.¹¹

4. השמעת קול: הכרעת ההלכה

יש ראשונים¹² שפסקו כרבה, האוסר השמעת קול אליבא דבית הלל, וזאת מכוח הכלל שרבה ורב יוסף הלכה כרבה, ואולי גם מכוח ההבנה הראשונה הנ"ל שלפיה דברי רב יוסף נדחו למסקנת הגמרא. לעומת זאת, יש ראשונים¹³ שפסקו כרב יוסף, מכוח הבנה השנייה הנ"ל, ואולי גם מכוח ראיית דברי רב אסי כמתייחסים ישירות לברייתא זו, וממילא כמחזקים את הסברו של רב יוסף, שלפיו הברייתא אוסרת משום שביתת כלים. נראה שלפחות חלק מהראשונים הללו אף גרסו בגוף דברי רב אסי את המילים: 'הא מני בית שמאי היא',¹⁴ והבינו שרב אסי עצמו מחזק את הסברו של רב יוסף, שלפיו הברייתא אוסרת משום שביתת כלים ולא משום השמעת קול, ולא נדחו דברי רב יוסף אלא רק לענין שיוך הברייתא לבית הלל.

בב"י ובשו"ע¹⁵ פסק כרב יוסף, שמותר לתת חיטים לתוך ריחיים של מים, ואין איסור על השמעת קול בשבת. על כך העיר הרמ"א¹⁶ שלכתחילה נוהגים להחמיר בדבר, אם לא במקום הפסד.¹⁷ הביאור הלכה¹⁸ הוסיף שמדברי הרמ"א בדרכי משה,¹⁹ עולה שבמקום שנהגו היתר בדבר, אין למחות ביד העושים כן.

¹⁰ ריטב"א (ד"ה גירסת) בסוף דבריו.

¹¹ רי"ף (שבת ו, ב בדפיו), תוס' (ד"ה והשתא) בשם ר"ת, ריטב"א (שם) בשם 'הגאונים', ונראה שגם הוא עצמו נוטה להכריע כך.

¹² ר"ח (הובא ברשב"א ד"ה ולענין), רוקח (סי' מב), התרומה (רס"י רכא), רשב"א (שם), סמ"ג (ל"ת סה ד"ה ואין נותנין), סמ"ק (סי' רפב), רא"ש (שבת א, לג), מאירי (שם סד"ה פותקין), הגהות מיימוניות (שבת ו, אות ע), טור (או"ח רנב, ה). ויעוין בביאור הגר"א (או"ח רנב ד"ה ויש) שהביא ראייה לפסיקה כרבה מדברי התוספתא.

¹³ ר"ת (ספר הישר, תשובות, ו; הובא בתוס' שם ובשאר הראשונים). הבי"י (או"ח רנב, ה) כתב שאף הרמב"ם פסק כן, בכך שהשמיט את האיסור להשמיע קול, וציין שכך עולה מתשובת הריב"ש (סי' קנא), ושהריב"ש נקט שאף הרי"ף פסק כרב יוסף. ובעקבות זאת, פסק כן אף הבי"י עצמו, וכדרכו לפסוק כשני עמודי הוראה, וכדלהלן בגוף הדברים.

¹⁴ כך משמע מהצגת דברי ר"ת בתוס' (שם) וברא"ש (שם), וכך מפורש להדיא בריטב"א (שם) בשם ר"ת.

¹⁵ או"ח רנב, ה.

¹⁶ שם.

¹⁷ בעקבות מחלוקת השו"ע והרמ"א, חילק הרב מנחם פרל בין הנוהגים כפסקי השו"ע לנוהגים כפסקי הרמ"א, בנוגע להפעלת מכות כביסה מלפני שבת. ראו מאמרו: בענין שימוש במכונת כביסה ובמייבש כביסה בשבת, אמונת עיתן 134 (שבת תשפ"ב) עמ' 136-140.

¹⁸ רנב, ד"ה והכי.

¹⁹ או"ח רנב, ז.

5. גדרים באיסור השמעת קול

בראשונים, מצאנו שני טעמים לאיסור השמעת קול על ידי כלי: (א) זלזול בשבת, שקיים בעצם השמעת הקול.²⁰ (ב) הקול עלול לעורר חשד, שנעשתה מלאכה בשבת.²¹ לפי הטעם השני, כתבו הפוסקים²² שבשעון מעורר מכני שרגילים 'להעמידו' (כלומר: למתוח את הקפיץ ולכוון את שעת הצלצול) מלפני שבת, אין איסור אפילו לשיטת רבה.²³

האחרונים²⁴ הדגישו שמשמעות הרגילות 'להעמיד' את הכלי מלפני שבת, היא שתמיד נוהגים להעמיד אותו יום מראש, ולא שנוהגים כך רק בשבת מפני קדושתה, שהרי ברור שלא נהגו לטחון בריחיים בעיצומה של השבת, ובכל זאת לא היה די בכך כדי להתיר נתינת חיטים לריחיים לפי רבה. ועוד כתבו,²⁵ שמכך שלא הוזכר שום היתר בריחיים, מוכח שגם אם האדם יפרסם שהוא הפעיל לפני שבת את המכונה המרעישה, לא יהיה בכך כדי להתיר.²⁶ ועוד כתבו,²⁷ שמהצורך בהיתר השעון הנ"ל, מוכח באופן עקרוני, שאיסור השמעת קול חל גם כשהחשש הוא רק לאיסור דרבנן, ולא רק בחשש לאיסור תורה.

יש שהעלו אפשרות להקל בהשמעת קול כשהכלי פועל לצורך שבת, שבה יש לומר שהרואה יבין שהמכשיר הופעל מבעוד יום, ודווקא במלאכה שאינה לצורך שבת הוא לא יבין זאת.²⁸ לא מצאנו תימוכין לחידוש זה בגמרא ובראשונים,²⁹ ומדברי גדולי האחרונים הנ"ל בעניין שעון שמשמיע קול, נראה שהיה פשוט להם שהיות השעון מיועד לצורך שבת אינה סיבה להקל בהשמעת קול.³⁰

²⁰ פשטות רש"י (שם ד"ה שיטחנו) והטור (או"ח רנב, ה). וכן עולה מדברי הריטב"א (שבת יח, א ד"ה אמר). ראו גם בכלבו (סי' לא ד"ה ושומרים).

²¹ ספר התרומה (שבת סי' רכ), סמ"ג (ל"ת סה ד"ה ואין נותנין), תשובת מהרי"א בעל תרומת הדשן, שנדפסה בלקט יושר (או"ח עמ' מח ענין א); וכע"ז בתשובת אביו של בעל האגור, שנדפסה בספר האגור (שבת, תקיט), ומשם הובאה בב"י ובשו"ע (שלח, ג) וברמ"א (או"ח רנב, ה). יצוין כי מהרי"א הסתמך על דברי רש"י הנ"ל, שתלה את האיסור בזילותא דשבת, ונראה שהבין בדעתו שהזילותא אינה בקול כשלעצמו, אלא בקישור שנוצר בלב השומעים בין הקול ובין איסורי שבת. בפסקי הרי"ד (שבת יח, א ד"ה אמ' רבא) מובאים שני הטעמים כשתי דעות נפרדות, וכך פשט הדברים.²² מהרי"א ואבי האגור הנ"ל.

²³ ונחלקו על מהרי"י וי"ל (סי' קל) שהחמיר בזה (בדומה לכך כתב בשו"ת מהרי"ל, החדשות לח, ד). יש להעיר, כי בשו"ת אגרות משה (או"ח ג, נה) כתב שדברי אבי האגור הם אליבא דרב יוסף, והוכיח זאת מהבאתם בשו"ע הנ"ל, שהרי השו"ע פסק כרב יוסף ולא כרבה. וצ"ע, שהרי בדברי אבי האגור מבואר להדיא שדבריו נאמרו דווקא אליבא דרבה שאסר נתינת חיטים לריחיים ולא אליבא דרב יוסף, ועל גבי זה מחדש אבי האגור שבדבר שרגילים להעמידו מלפני שבת לא אסר רבה. וכן מבואר גם בתשובת מהרי"א בעל תרוה"ד, שההיתר הוא אליבא דרבה, ואף מהרי"ו תלה את איסורו בשיטת רבה. וצ"ע

²⁴ שו"ת מנחת שלמה (א, ט ד"ה גם המהרי"י), שו"ת מנחת יצחק (א, קז, ו).

²⁵ שו"ת מנחת שלמה (שם ד"ה וכיון), הרב יחיאל פאוסט (מדיח כלים ביתי – הפעלתו על ידי שעון שבת, תחומין יא [תשי"ג] עמ' 160 ד"ה אולם). זאת, בשונה מהרב שלמה לוי (השימוש במדיח כלים בשבת ויו"ט, תחומין יא [תשי"ג] עמ' 182 סד"ה מדיח), שדן להתיר כשהכל יודעים שהפעלה נעשית על ידי שעון שבת, ולא התייחס לדברי המנחת שלמה.²⁶ בחלק מהמוצרים המאושרים על ידי מכון צומת, האישור מותנה בכך שייתלה שלט המבהיר שמדובר בהיתר מיוחד. במוצרים אלו, השלט לא בא לסלק את איסור אוושה מילתא, אלא רק למנוע מאנשים לטעות וללמוד מהיתר החולה שהדבר מותר גם לבריא.

²⁷ שו"ת מנחת שלמה (שם ד"ה וזאת).

²⁸ שו"ת ציץ אליעזר (ד, לא, ג), הרב שלמה לוי (תחומין שם עמ' 182 ד"ה ועוד).

²⁹ וכבר העיר על כך הרב פאוסט (תחומין שם עמ' 161 ד"ה אמנם).

³⁰ ואולי יש לחלק בין סתם שעון שמשמיע קול, שבו דנו האחרונים, ובין שעון שבת, שהוא מוצר ששמו מעיד עליו שמוצרו לצורך שימוש בשבת על פי ההלכה.

יש שהעלו אפשרות להקל בהשמעת קול חלש שנשמע רק לבני הבית³¹ או רק בחדר אחד בבית,³² שבוה אין חשש למראית עין.

יש להבהיר שכל האמור עד כאן התייחס להשמעת קול הנלווית למעשה האסור בשבת, שנעשה באוטומציה. ממילא, אין לראות בדברים התייחסות להשמעת קול על ידי כלי זמר בשבת, שאסורה מצד עצמה, גם כשאינה נלווית למעשה האסור בשבת.

6. אוטומציה וזילותא דשבת

דעת הרב משה פיינשטיין³³ שכל הפעלה על ידי שעון שבת מהווה זלזול בשבת, מלבד במקרה של תאורה שהיא לצורך שבת וכבר נהגו להתיר. דעה זו לא התקבלה, אך הצורך למנוע זלזול בשבת על ידי אוטומציה הוא דבר מוסכם,³⁴ ולכן כל הפוסקים צמצמו את היתר האוטומציה. בין היתר, הפוסקים³⁵ הורו להימנע משימוש באוטומציה כאשר עלול לצאת מכך זלזול בשבת, חשש עשיית מלאכה או מראית עין, ובמיוחד פעולות מסחריות. יש שצירפו לכך גם את דעת המיעוט הני"ל,³⁶ האוסר כל תזמון של מלאכה כך שתתחיל בתוך השבת.³⁷ פוסקים נוספים³⁸ הורו להימנע משימוש בשעון שבת לצורך הכנת מאכל חדש בשבת, כגון

³¹ שו"ת משמרת חיים (רגנשברג; סי' ב סד"ה אלא).

³² שו"ת אגרות משה (ד, ע, ו). ושם אסר הפעלת שעון מעורר כשנשמע לכל בני הבית (ולשונו היא 'אם נשמע גם חוץ מחדרו, שנשמע להרבה הלנים בביתו [...] אסור', ואולי דעתו להתיר כשלנים בביתו רק בני משפחתו, או עכ"פ באיש ואשתו שנמצאים לבד בבית, וצ"ע).

³³ שו"ת אגרות משה (או"ח ד, ס). ראו שם שפותח תשובתו בכך שבוודאי שהדבר אסור שהרי זה מאפשר הפעלת בתי חרושת, ואין זלזול גדול מזה בשבת, ובוודאי שחז"ל היו אוסרים זאת אם היה בזמנם, ואולי זה כלול באיסור אמירה לגוי. לעיון נוסף בשיטת הרב משה פיינשטיין ראו הערה *6, ובספר מסורת משה (ג, עמ' צה).

בספר The power of Shabbos (הרב ג'קטר, עמ' 179) דן בנושא שימוש בטיימר לשם הקלטת משחק ספורט שעתיד להתרחש בשבת. הוא מביא שהרב אהרון ליכטנשטיין אסר זאת על פי דברי האג"מ, והוסיף שהאיסור הוא ביצירת דבר חדש לחלוטין, וגם הפנה לדברי הרב שכטר בשם הרי"ד סולובייציק שאסר זאת מטעם דומה (מפני הרב עמ' 79).
³⁴ על המושג זילותא דשבת והשלכותיו, ראו במאמרו של הרב מנחם פרל: זילותא דשבת במרחב הציבורי, תחומין לט (תשע"ט) עמ' 401-408; ובספר עובדין דחול (לרב צוריאל אוהיון). ראו גם בהערת בעל שו"ת ארחותיך למדני בסוף הספר*.

³⁵ שו"ת שבט הלוי (ח, מ; אסר שליחת פקס מטעם זלזול בשבת), שו"ת חשב האפוד (ג, פו; אסר שליחת פקס מחשש לעשיית מלאכה), ארחות שבת (ח"ג כט, ח והערה כד; אסרו הפעלת מכונות. ויש להעיר על מה שצינו לר"מ פיינשטיין הני"ל כמקורם, שהרי האג"מ אוסר בכל דבר שאינו תאורה, ואילו בארחות שבת מתירים הפעלת מזגן באמצעות שעון שבת), פסקי תשובות (רנב, א; ושם, הערה 35; וכן בעוד מקומות לאורך סי' רנב), הרב משה לוי (בעל מנוחת אהבה; קונטרס תורת משה בספר ויען שמואל ח, עמ' כב), הרב גדעון פרל (השימוש במדיח כלים לגבי כשרות ושבת, תחומין יא [תש"נ], עמ' 129), מאור השבת (ד, עמ' קצ). וכן הובא בשם הרב מנשה קליין, בעל שו"ת משנה הלכות (אליבא דהלכתא מד [אלול תש"ע] עמ' טו ד"ה וכן שמעתי; ויעוין עוד במקורות נוספים שהובאו שם בעמ' יד-טז). בשולחן שלמה (אורבך; שבת א, סי' רנב הערה ו עמ' נב) הובא היתר בזה לרופא, וייתכן שדווקא לרופא ולא לכל אדם.
כל זה, שלא כשו"ת באר משה (שטרן; ו, קוני אלקטריק, נ הני"ל), שהתיר משלוח פקס בשבת לנמען נכרי על ידי שעון שבת.

³⁶ הערה *.

³⁷ מלכים אמניך (פ"א הערה כ; אליבא דהרי"מ פיינשטיין הני"ל), וראו גם שו"ת להורות נתן (ח, טו, יא).

³⁸ הרב אשר וייס (בתשובה שנדפסה בספר רץ כצבי – אקטואליה בהלכה, א, עמ' צג-צד): 'ועדיף שנאמר בפה מלא, שאף שלפי ההלכה יש צד להקל, אוסרים אנו, כדי להרחיק את האדם מהעבירה, ולעשות סייג לתורה, בכח שיש בידינו. ולבי נוטה יותר לדרך זו, דחיים אנחנו בתקופה שכל אחד חכם בעיניו יותר מחכמת שלמה, ואם נגבב סברות להחמיר, יבואו אחרים לסתור הבנוי ולעקור הנטוע, ונמצא שם שמים מתחלל. ועוד יפרסמו הדבר, שגדולי התורה מגבבים סברות נגד האמת, כדי להחמיר על ההמון, ויביא הדבר לחילול שם שמים ולזלזול בהוראת חכמים. ומשום כך, נראה טפי דההנהגה

הפעלת מכשיר 'אופה לחם', משום זילותא דשבת; אך יש שהתירו;³⁹ ויש שכתבו שהדבר יתברר עם הזמן.⁴⁰ לעומת זאת, רבים הסכימו להתיר השקיה באמצעות שעון שבת,⁴¹ שהיא פעולה שקטה, ביתית ולא מסחרית, וללא ייצור מוצר חדש.⁴²

יש מי שאסר גם הפעלת דוד חשמלי באמצעות שעון שבת, לצורך מקלחת במוצ"ש,⁴³ אולם הרב מנחם פרל⁴⁴ כתב שיש להתיר זאת.⁴⁵

ג. מסקנות הלכה למעשה

1. אין איסור על תזמון מלאכה מערב שבת כך שתיעשה בשבת באופן אוטומטי.

הראויה בזמננו, לכתוב ולפרסם את האמת הצרופה, דאף שמצד ההלכה יש צדדים לכאן ולכאן, יש לנהוג בזה איסור גמור, משום מיגדר מילתא, ומתוך דאגה לקדושת השבת ושלמות התורה (ויעוין במה שכתב על כך הרב רייזמן בהמשך הדברים, ואכמ"ל), שו"ת ישיב יצחק (ח,סז; מו,ט), שו"ת אבני ישפה (ה,מט); ואולם תלה זאת ברעש של הלישה, ושמא יסכים להקל במכשיר שקט או כשהלישה נעשית לפני כניסת שבת), שו"ת קול מנחם (לרמ"מ טאוב, האדמו"ר מקאליב; ה' שבת ח"א רנד, ב), פסקי תשובות (רנד, ג), שו"ת שערי בינה (סי' מט הערה ק), הרב אהרן ליברמן (במאמרו: הפעלת מכונה לאפית לחם על ידי שעון שבת, אור ישראל [מאנסי] מא [תשס"ו], עמ' קלא-קלו), הרב אבישלום ועקנין (במאמרו: בדין מכשיר אופה לחם בשבת, בית הלל מ [י,ד] (טבת תש"ע) עמ' נב-נה).

³⁹ הרב ראם הכהן (שו"ת בדי הארון, או"ח סי' יא; והוסיף שלשיטת הרמ"א המחמיר בהשמעת קול, לכתחילה יש לדאוג שהלישה תיעשה לפני כניסת השבת), הרב אברהם יוסף (<https://katzr.net/222042>).

⁴⁰ הרב אליעזר מלמד (הרחבות לפני הלכה שבת יז, ז): 'עדיין צ"ע האם יש מקום שחכמי הדור יגזרו על הכנת הדברים בערב שבת באופן שהבישול יעשה כולו בשבת, כדוגמת מכונה לאפית לחם. או שימליצו להחמיר. וכמדומה שדברים כאלה מתבררים במשך הזמן, להיתר או לאיסור. שכן במשך הזמן מצטברים מקרים, ואם מתברר לרבנים שהדבר גורם לפירצה מצד שבאים לידי איסור או מצד זילותא דשבת, אוסרים. ואם מתברר שאין חשש – ההיתר מתחזק ונעשה רווח'.

⁴¹ שו"ת ציץ אליעזר (ד,לא), דרך המלך (מלכא; ח"ד סי' ד עמ' נו), הרב בן ציון קוק (<https://katzr.net/3be5f5>). וכן עולה מפשטות השמירת שבת כהלכתה (כו,ח) והחזון עובדיה (שבת א,קלד), שהתירו השקיה רצופה מיום שישי לתוך שבת, ונראה שהוא הדין להשקיה שמתחילה בשבת באמצעות שעון שבת שתוכנן מראש.

כן כתב גם בספר מאמר מרדכי (אליהו; ה' שבת ח"א פ"ז הערה ה) אלא שהוסיף ו חילק בין עיר שבה יש חשש שהרואים יחשבו שהפעיל בשבת ליישוב או קיבוץ שרובו חקלאים וידוע שיש מנגנון המכוון את ההשקיה. ייתכן שכיום (תשפ"ג), הידיעה שמערכת השקיה אוטומטית עובדת בכל ימות השבוע על ידי מנגנון חשמלי קבוע היא כבר נחלת הכלל, ויש להקל גם לשיטתו. ראו כעין זה בתשובת הרב דב ליאור (בכתובת: <https://katzr.net/142b67>). הרב יעקב אריאל (פגישה עם רבני מכון צומת, ו' בניסן תשפ"ג) חילק בין טפטפות שפעולתן שקטה ואינה ניכרת ובין ממטרות שיש מקום להימנע מהשימוש בהן בשבת משום זילותא, והדבר מסור לשיקול דעת המרא דאתרא שבכל מקום.

⁴² נראה שהגדרות אלו הן הרקע להתייחסויות השונות להפעלת מטאטא רובוטי (איי רובוט) בשבת. הרב ישראל רוזן כתב בתשובה אחת שאין להתיר זאת (<https://katzr.net/91217d>), אך בתשובה אחרת התיר בתנאי שפועל כשבני הבית אינם בבית (הפעלת מטאטא רובוטי בשבת, אמונת עתיך 100 [תמוז תשע"ג] עמ' 18), ושמא הסיבה להבדל בין התשובות היא שעבר זמן והשימוש הביתי במטאטא רובוטי נעשה רווח. ראו כעין זה בתשובת רבני המכון המדעי טכנולוגי להלכה (אספקלריה יב [שבט תש"פ] עמ' 13; ואספקלריה כח [סיון תשפ"א] עמ' 19-20).

⁴³ הרב שבתי יגל, שו"ת חורף, בסוד שיח 661 (פרשת ויגש תשפ"ב) עמ' 6. תמצית טעמיו: זילותא דשבת, הכנה מקודש לחול, גזירת שהייה.

⁴⁴ בכתובת: <http://a7.org/?file=20211223105844.pdf>. תמצית טעמיו: אין זילותא בדבר שקט שאינו ניכר, אין איסור הכנה בפעולה הנעשית לפני שבת, אין גזירת שהייה בכלי סגור שאין אפשרות (וצורך) לשנות את מידת חומו.

⁴⁵ להתייחסות נוספת ליחס בין היתר אוטומציה לאיסורי זילותא דשבת, ראו: הרב הראל דביר, טעינת רכב חשמלי בשבת, אמונת עתיך 137 (תשרי תשפ"ג) עמ' 28-30.

2. מעיקרון זה נגזר ההיתר להשתמש בשעוני שבת שונים, ולכוון מראש, ביום חול, את הפעלתם האוטומטית של מכשירי חשמל בשבת.
3. אין לבצע פעולה המותרת מצד עצמה, כגון אוטומציה, כאשר היא כרוכה בהשמעת קול (לדעת הרמ"א) או פגיעה אחרת בצביון השבת (לכולי עלמא).